

نقشه دارالسلطنه تبریز ۱۳۲۷ قمری

اسدالله خان مراغه

فرهاد فخاری تهرانی

این نقشه که منحصر به فرد است تا تاریخ ۱۳۲۷ در تملک شهرداری تبریز بوده و در حال حاضر در مرکز اسناد ملی غرب کشور در تبریز نگهداری می‌شود، دفتر فنی حفاظت آثار باستانی آذربایجان شرقی در سال ۱۳۵۷ خورشیدی از روی نسخه شهرداری بر روی کالک کپی برداری شده و مقاله حاضر از روی اوزالید آن کالک می‌باشد. ابعاد نقشه اصلی ۱۷۳×۲۳۲ سانتی متر بوده و با دست رنگ شده است.

در جنوب متن نقشه نوشته

حسب الامر بندگان حضرت اشرف آقای سپهسالار^۱ اعظم فرمانفرمای کل مملکت آذربایجان دامت عظمته و به حسن اهتمام مساع بلیغه میرزا اسدالله خان مراغه معدن شناس اداره فلاح و فوائد عامه ایالتی شرف اتمام پذیرفت

به تاریخ هجدهم شهر شوال المکرم ۱۳۲۷ مطابق بیست و پنجم به برج سرطان ۱۳۹۸ در باب معرفی رودخانه آجی چای در سه خط کاملاً همان نوشته قراجه داغی را رعایت نموده است. مقیاس خطی درج شده بر حسب ذرع است و در زیر آن نوشته شده

مابین هر نشان کوچک بیست و پنج ذرع تبریزی و مابین نشان بزرگ که با علامت سرخ معین شده یکصد ذرع تبریزی است.

انحراف قبله کاملاً منطبق با نوشته قراجه داغی است ولی فرم ارائه آن متفاوت است و تقسیمات جهات اربعه را ندارد.

عرض دارالسلطنه تبریز از خط استوا سی و هشت درجه و پنج دقیقه است (۵' ۳۸") و طول آن از خط نصف النهار شصت و سه درجه و پنجاه و هفت دقیقه است (۵۷' ۶۳") و الباقی مطابق قراجه داغی است.

در هر دو نقشه شهر به بیست محله تقسیم شده است که فقط در سه مورد نام محلات با هم متفاوت است.

۱- محله کوچه باغ به کوچه باغ تبدیل شده است. ۲- چرنداب شش گلان و لیلی آباد که با حرف کوچکتر نوشته شده در نقشه اسدالله

خان به حروف بزرگ که مختص معرفی محلات است نوشته شده و در جدول فهرست محلات محاسبه شده است.

۳- بالمعکس در نقشه اسدالله خان سنجران، گچیل، چهار بخش که با حروف کوچک نوشته شده در نقشه قراجه داغی با حروف بزرگ نوشته شده و جزئی از محلات شهر است.

در نقشه سرهنگ قراجه داغی در پنج جدول نابرابر تأسیسات شهری شامل مسجد ... بازارچه، سرا، پل ... خانه شخصیت‌های شهری و خارجی آورده شده، که فقط ده محله را در بر می‌گیرد و از شماره ۱ تا ۲۸۱ بر روی نقشه و جدول شماره گذاری و تنظیم گردیده.

نقشه اسدالله خان دارای شبکه بندی ۹۵×۹۵ میلیمتر است با ۱۸ شماره شبکه‌های عرضی و با ۲۴ حرف (ایجد، هوز، حطی، کلمن، سعفض، قرشت، تخر) تقسیم شده که چنین بر روی نقشه نوشته شده است.

طرز کنکاش محل مطلوب

اول اسم هر محلی را که می‌خواهند به ترتیب الفبایی در لیست ذیل یافته و در مقابل آن یکحرف و یکعدد یافت می‌شود که هر دودر محیط نقشه و در میان دو خط واقع شده‌اند حروف در میان خطوط عمودی و اعداد در میان خطوط افقی و محل مطلوب در محل تقاطع خطوط اربعه که تشکیل مربعی می‌دهند واقع است.

در جدول فهرست اماکن چنین آمده است

اسامی اکثر نقاط مشهور شهر تبریز از قبیل کوچه و میدان و بقعه و جاهای دیگر که با طرز حروف الفبایی پی یکدیگر نوشته شده است.

که تعداد آنها به استثنای مکانهای بازار ۱۶۲ مکان را نشان می‌دهد.

حروف، ذال، ز، طین، ظین، گاف در جدول نیامده است.

گوی مسجد (مسجد کبود)، کوی مسجد و در ذیل حرف کاف نوشته شده

باغ امیر نظام در زیر حرف ب و باغ شمال در زیر حرف شین می‌باشد.

پل منجم در میم و پل آجی چای در حرف پ فهرست بندی شده است.

۱- عرض سپهسالار تنکابنی است.

۲- قراجه داغی عرض دارالسلطنه تبریز از خط استوا سی و هفت درجه و پنجاه و شش دقیقه است.

۳- طول آن در خط نصف النهار پاریس چهل و دو درجه و بیست و شش دقیقه است.

تنها خانه مندرج در فهرست و، روی نقشه منزل ستارخان در کوچه‌ای به همین نام در زیر حرف سین جدول و در ع پنج نقشه در محله امیر خیز ذکر شده.

تصور می‌رود در انتخاب اسامی در جدول یاد شده اسدالله خان به اهمیت مکان توجه خاصی دارد.

در متن نقشه مختصات شبکه جدول حروف در فهرست

فهرست اماکن

ش	کوچه حاجی شیخ رضا	ع ۸	کوچه شیخ رضا
م	کوچه مطلب خان	ن ۸	کوچه حاجی مطلب
غ	کوچه ملاغفور	ن ۸	کوچه حاجی غفور
ع	کوچه عبدالله	ط ۸	کوچه نایب عبدالله
ه	در بند خان هاشم	ع ۵	در بند حاجی هاشم
ج	کوچه چهارراه	ع ۴	کوچه چهارراه
چ	میدان چوپورک	ک ۱۲	چوپور میدانی
ق	قورخانه	ز ۱۷	قورخانه مبارکه
	کوچه کریمی	ک ۱۲	
	کوچه کارخانه	ک ۱۲	
	کوچه حاج مسیح	ح و ط ۱۴	
	باغ بانک استقراضی روسی	ی ۱۴	
	کارخانه کبریت سازی خویی	ز ۹	

احتمال می‌رود استخراج کننده جدول شخص دیگری بوده باشد و علت اختلاف شکل اسامی از این بابت باشد.

نقشه بازار تبریز در شمال شرقی آن در کادری به ابعاد ۵۹×۵۶ سانتی‌متر تنظیم شده است. این نقشه به احتمال زیاد اولین نقشه ترسیم شده بازار است.

نقشه بازار شهر که دو برابر مقیاس گرفته شده

اسامی اکثر نقاط بازار بزرگ شهر از قبیل تیمچه‌ها و کاروانسراها و غیره که به ترتیب نمرات ذیل تصریح شده است. در دو ردیف $۳۳+۲۹=۶۲$ مکانهای بازار آورده شده

موارد اختلاف بین دو نقشه در محدوده بازار

نقشه شهر	نقشه بازار
امامزاده جمال	—
بازار صفی شماره ندارد	بازار صفی شماره ندارد
—	حاج سید حسینی (کهنه-۱۹)
—	میان ۲۰ - جدید (۲۱)

مسجد جامع و مدرسه طالبیه شهر بر روی هیچکدام از نقشه‌ها نیامده است (شاید به دلیل شناخته نشدن توسط تمام اهالی شهر در زیر نقشه بازار آمده است)

رنگ سبز علامت دکاکین رنگ سرخ علامت بازار و تیمچه است که سقف دارد رنگ زرد علامت کوچه است.

۱- با توجه به اینکه اطلاعات نقشه خود را از روی نقشه قراجه داغی تکمیل نموده و در تنظیم و پیاده کردن آن دقت کافی به عمل نیاورده است و اطلاعات کمتری را بعد از ۳۰ سال (اختلاف ترسیم دو نقشه) به خواننده می‌دهد کار توگراف نسل قراجه داغی پیوسته به دنبال جزئیات برای تکمیل نقشه‌های خود بودند (نگاه کنید نقشه عبدالغار نجم‌الدوله در خصوص تهران و کارهای استاد عبدالرزاق بعابری^۱)

۲- عرض جغرافیای قراجه داغی پاریس و اسدالله خان گرنویچ است.

۳- شبکه بندی و نحوه اطلاع رسانی به دلایل متفاوت ذکر شده ابتدایی بوده و نظم لازم را ندارد، اختلافی در آن دیده می‌شود. نقشه دارالسلطنه تبریز قراجه داغی منبع بسیار دقیق و کاملی بوده برای کسانی که بعد از او روی موارد مختلف شهر تبریز کار کرده‌اند و یا احیاناً نقشه‌هایی ترسیم کرده‌اند.

علت اصلی آن در دسترس بودن آن است چاپهای سنگی آن در موزه ملی تبریز، موسسه سبحان، موسسه گیتاشناسی، موزه دفتینه، غلامرضا سبحان، نمایشگاه دائمی نقشه، مرکز مطالعات تاریخی و سیاسی وزارت امور خارجه و آرشیوهای خصوصی دیده شده است (با دست رنگ شده و رنگها بیان کننده اطلاعات خاصی می‌باشد) که قابل بررسی و مطالعات تطبیقی است.

اطلاعات شفاهی آقای غلامرضا سبحان

نقشه خریطه تبریز در انقلاب (تاریخ معماری و شهرسازی ایران، مجموعه مقالات جلد سوم، ص ۴۸) و نقشه اسدالله خان از این جمله است.

این نقشه که در سال ۱۳۷۶ توسط موسسه سبحان تجدید چاپ شده در بیرون کادر نقشه چنین آمده است:

این نقشه از روی نسخه اصلی که توسط محمدرضا مهندس و سرهنگ قراجه در سال ۱۲۹۷ هجری قمری ترسیم شده و در دارالطباعة مقدس الاقبا کربلایی اسد آقا در تبریز به طبع رسید و نسخه چاپ سنگی آن در آرشیو نقشه و متون قدیمی و خطی موسسه جغرافیایی و کار توگرافی سبحان نگهداری می‌شود و عیناً چاپ شده و بر روی اکثریت گزارش و مطالعات معاصر تاریخی و شهرسازی شهر تبریز اثر داشته است.

۱- نقشه نمایشگاه دائمی رنگ آمیزی آن کامل نشده است.

ردیف	نام نقشه	سال تهیه	تهیه کننده و نقشه کش	مقیاس	ابعاد نقشه اصلی به سانت	رنگ نقشه اصلی	زبان نقشه	محل نگهداری اصل سند	محل نگهداری کپی میکروفیلم و عکس	ناشر	
۱	شهر زرنال گاردان	قبل از ۱۸۰۹ I	تره زل یا ممکن است برنار II	۱۰ درج	۱۰×۱۲۵	احتمالاً سیاه و سفید	فارسی III	نامعلوم IV	کاخ گلستان، بخش میکروفیلم مرکز اسناد	دانشگاه میراث	کاروانسرا، دروازه، حمام ها، مساجد با خط فارسی نستعلیق شکسته در روی در ورودی مسکونی افراد به نام آنهاست
۲	حومه شهر	۱۸۲۷	واحد نقشه برداران گارد پوزیدنیف	یک دوم به ورست VII, VI	۵۴×۷۶	رنگی	روسی یا زیرنویس فارسی	نامعلوم	میکروفیلم میراث دانشگاه		فواصل تهران اهر و خندق ذکر شده است
۳	استحمامات شهر	۱۸۲۷	مانتوف کولوفک	یک دوم به سائزین VIII	۵۱×۶۰	رنگی	روسی یا زیرنویس فارسی	نامعلوم	میکروفیلم میراث دانشگاه		دروازه های شهر برج و بارو خندق و خاکریز و مقطع دیوار مشخص شده، قطر لوله های توب و محل استقرار آنها روی نقشه ذکر شده است
۴	قصر عباس مبرز در تبریز	۱۸۲۷	سازانف انروچیکف	یک دوم به ۱/۴ سائزین	۳۰×۵۵	رنگی	روسی یا زیرنویس فارسی	نامعلوم	میکروفیلم میراث دانشگاه		تالار آینه خانه حرم، حمام، طویله، باغ دریا و سرریزخانه و ستاد کل مشخص شده است
۵	شهر با معابر تبریز	بعد از سال ۱۸۲۷ م.	--	--	--	--	روسی	--	عکس میراث فرهنگی آذربایجان شرقی		
۶	دارالاسطغه تبریز فرجه دانی	۱۲۹۷ ۱۸۸۰	سرهنگ محمدرضا فرجه دانی	درج به قدم	۱۰۱×۷۹	رنگی	فارسی	موزه آذربایجان موسسه سخاب دکتر ذکاء موسسه گیاهشناسی	چاپ شده آذربایجان شرقی		
۷	سپل تبریز	۱۲۸۸ هجری قمری ۱۲۵۰	محمدین ایرج افشار	درج	۲۰۹×۱۰۷ XI	سیاه و سفید	فارسی	موسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران وابسته به بنیاد مستضعفان	مقاله آماده چاپ		۲۷ قطعه (۱۴، ۵، ۹) شامل می شود که ۱۳ قطعه آن رودخانه و ۱۲ قطعه نقاشی آثار و بنا سیاه قلم می باشد. رودخانه ۱۴ پل با محل آنها و ۱۰ محله ذکر شده است.
۸	دارالاسطغه تبریز مراغه ای XII ۱۳۲۷ قمری	۱۲۹۸ هجری شمسی ۱۳۲۷ قمری	اسدالله خان مراغه ای	بازار درج با مقیاس بزرگ شهر با درج مقیاس کوچک	۲۳۷ × ۱۷۵/۵	رنگی	فارسی	شهرداری تبریز هیبه به مرکز اسناد غرب کشور مهندس حامد امامی	دانشگاه سخاب XVII دکتر ذکاء میراث فرهنگی آذربایجان شرقی		